

PRZEMYSŁAW RURA
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

STYLE ŻYCIA BEZROBOTNYCH W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ:
CHARAKTERYSTYKA NA PODSTAWIE PAMIĘTNIKÓW
NADESŁANYCH NA KONKURS „ŻYCIORYSY BEZROBOTNYCH”
W 1938 ROKU

TŁO TEORETYCZNE

Pojęcie stylu życia ma długą tradycję teoretyczną — można je odnaleźć w pracach takich klasyków socjologii jak Weber (2002) czy Veblen (1971), a także u badaczy i teoretyków bardziej współczesnych (m.in. Bourdieu 2005; Giddens 2001). Style życia zostały również szeroko opisane i dokonano próby różnych form ich systematyzacji (zob. Berzano, Genova 2015; Chaney 1996). Na uwagę zasługuje przy tym polska tradycja badań i refleksji. Najważniejszą rolę w tym zakresie odegrał Andrzej Siciński wraz z grupą badaczy z Zakładu Badań Stylów Życia IFiS PAN. Na łamach trzech publikacji książkowych pod redakcją Sicińskiego (1976, 1978, 1988) została przedstawiona ogromna praca teoretyczna polegająca na konceptualizacji pojęcia stylu życia. Zaprezentowano w nich też wyniki badań — zarówno analizy materiałów zastanych (tom z 1978 roku), jak i badań własnych przeprowadzonych w polskich miastach na przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych (tom z 1988 roku). Sformułowana została definicja stylu życia:

„Proponujemy, aby przez określenie «styl życia» rozumieć zakres i formy codziennych zachowań jednostek lub grup, specyficzne dla ich usytuowania społecznego, tzn. manifestujące położenie społeczne oraz postrzegane

jako charakterystyczne dla tego położenia, a dzięki temu umożliwiające szeroko rozumianą społeczną lokalizację innych ludzi” (Siciński 1976, s. 15).

Jednocześnie zespół Zakładu Badań Stylów Życia podjął próbę operacyjnej operacji pojęcia stylu życia, co wydaje się szczególnie ważne ze względu na jego pojemność i relatywną dowolność wykorzystywania w badaniach i analizach. Zaproponowany przez Sicińskiego zakres sfer podlegających analizie podczas badania stylów życia Polaków w latach osiemdziesiątych zawierał dziewięć elementów (Siciński 1978, s. 15–16). Były to:

- budżet czasu, jakim dysponuje człowiek, sposób jego zagospodarowania,

- praca — stosunek do niej oraz to, w jaki sposób oddziałuje ona na życie codzienne,

- konsumpcja dóbr materialnych, rozumiana bardzo szeroko, ponieważ w tym wymiarze została zawarta zarówno konsumpcja żywności, kwestie związane z odziewaniem się czy wyposażaniem mieszkania, jak i ogólna postawa wobec wartości materialnych,

- praktyki higieniczne i zdrowie,

- uczestnictwo w kulturze (rozumianej wąsko) i zaspokajanie potrzeb intelektualnych oraz estetycznych,

- zachowania rekreacyjne,

- postawy wobec spraw publicznych i/lub uczestnictwo w życiu społeczno-politycznym,

- stosunek do religii,

- relacje międzyludzkie (rodzinne, towarzyskie, sąsiedzkie).

Koncepcja stylu życia w złożeniu miała uchwycić człowieka „w całości”, jednak analiza z zastosowaniem tak pojemnego i złożonego pojęcia wymaga od badacza dokonania wyboru, sprecyzowania optyki. Wskazane sfery życia zostały wyłonione na podstawie wielu analiz i z uwzględnieniem różnych perspektyw teoretycznych i dziedzinowych. Przede wszystkim zaś podejście to sprawdziło się w praktyce — w badaniach z przełomu lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych. Wszystko to stanowi argument przemawiający za możliwością ponownego jego wykorzystania. Tutaj zastosuję je na potrzeby analizy materiałów zastanych, które dotyczą bezrobotnych w Drugiej Rzeczypospolitej.

MATERIAŁ BADAWCZY ORAZ METODA ANALIZY

W próbie odtworzenia stylów życia bezrobotnych z okresu II RP posłużyłem się obszernym materiałem pamiętnikarskim, nadesłanym

w 1938 roku na konkurs „Życiorysy bezrobotnych” zorganizowany przez Polski Instytut Socjologiczny w Poznaniu (z inicjatywy Floriana Znanieckiego — twórcy i założyciela tegoż Instytutu)¹. W odpowiedzi na ogłoszenie konkursowe nadesłano około stu pamiętników z całej Polski, jednak zdecydowana większość ich autorów pochodziła z terenów Wielkopolski². W czasie wojny oraz w okresie powojennym większość pamiętników uległa zniszczeniu. Zachowało się dwanaście z nich³. Zostały zdigitalizowane w Instytucie Socjologii UAM i znajdują się w zasobach Archiwum Badań nad Życiem Codziennym⁴: Pamiętniki liczą od 28 do 66 stron — łącznie analizowany materiał obejmuje 455 stron rękopisu⁵.

Przy ponownym opracowaniu materiału zdecydowałem się zastosować jakościową analizę treści. Jak zauważa Edmund Wnuk-Lipiński (1967, s. 20; cyt. za Palska 2002, s. 39): „jakościowa i niezmatematyzowana analiza treści jest taką analizą, w której wskaźnikiem w procesie wnioskowania dotyczącego danej treści jest występowanie lub niewystępowanie pewnych charakterystycznych treści, a nie treści najczęściej występujących w danym przekazie”. Takie podejście w mniejszym stopniu niż ilościowa analiza treści kładzie nacisk na procedury oraz nie pretenduje do ścisłych i matematycznych rezultatów. Ważniejsza niż częstotliwość występowania wyznaczonych kategorii jest wymowność treści (nawet tych pojawiających się rzadko). Ten typ analizy jest szczególnie przydatny podczas wielokrotnego

---

¹ Konkursy pamiętnikarskie zapisały się wyraźnie w tradycji poznańskiego ośrodka akademickiego. Wskazany konkurs poprzedziły co najmniej trzy inne: „Życiorys własny robotnika” (1921), „Czym jest dla Ciebie miasto Poznań?” (1928) oraz apel o pamiętniki polskich mieszkańców Górnego Śląska (1933).

² Nie udało się dotrzeć do treści ogłoszenia konkursowego. Należy jednak przy tym mieć na uwadze, iż konstrukcja tego ogłoszenia nakreślała, jaki powinien być kształt i charakter pamiętników. Na podstawie analizowanych pamiętników trudno jednak zrekonstruować „wytyczne” konkursu.

³ Są to: Życiorys Brunona S. Pamiętnik nr 1; Życiorys Floriana J. Pamiętnik nr 2; Życiorys Jana M. Pamiętnik nr 3; Życiorys Józefa J. Pamiętnik nr 4; Życiorys Józefa P. Pamiętnik nr 5; Życiorys Józefa T. Pamiętnik nr 6; Życiorys Józefa W. Pamiętnik nr 7; Życiorys Kazimierza R. Pamiętnik nr 8; Życiorys Marcina T. Pamiętnik nr 9; Życiorys Pawła K. Pamiętnik nr 10; Życiorys Romana G. Pamiętnik nr 11; Życiorys Szczepana K. Pamiętnik nr 12.

⁴ Grant Archiwum Badań nad Życiem Codziennym (0065/NPRH3/H11/82/2014) został przyznany przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki i prowadzony jest w Instytucie Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu pod kierownictwem prof. dr hab. Marka Krajewskiego. Wszystkie materiały pamiętnikarskie, z których skorzystałem, dostępne są online na stronie archiwum (archiwum.edu.pl).

⁵ Mam tu na myśli format a4, w którym pamiętniki zostały zeskanowane. Większość materiałów była spisywana w zeszytach (format a5), Dlatego rzeczywista liczba zapisanych stron może nieznacznie różnić się od tej przyjętej przeze mnie na potrzeby analizy.

czytania tekstu z założeniem jakościowym, a nie ilościowym-frekwencyjnym. Pozwala bowiem badaczowi zwracać uwagę nie tylko na szczególnie powtarzające się treści, ale również na takie, które po prostu są istotne z punktu widzenia stawianego sobie problemu czy też zadania badawczo-analitycznego. Jak zauważa dalej Hanna Palska (2002, s. 39), stosowanie takiej metody odsyła do kontekstu i okoliczności powstawania materiałów. W przypadku analizowanych przeze mnie pamiętników celem nie było wytworzenie materiału do badania stylów życia. Selekcja i opis zdarzeń z biografii podporządkowane były głównemu tematowi konkursu — życiorysowi bezrobotnych. Jednak obszerny opis życia codziennego oraz historii autorów pamiętników może zostać wykorzystany powtórnie w różnych kontekstach — również jako materiał do analizy ówczesnych stylów życia.

KOMPONENTY STYLÓW ŻYCIA BEZROBOTNYCH W DRUGIEJ RZECZYPOSPOLITEJ

Historie życia spisywane przez bezrobotnych w odpowiedzi na ogłoszenie konkursowe były konstruowane przede wszystkim z uwzględnieniem specyficznych bolączek i problemów, z którymi mierzyli się oni często przez całe życie. Osią narracji była praca lub jej brak, dlatego nie wszystkie komponenty stylu życia są jednakowo scharakteryzowane. Do każdej z wymienionych wyżej sfer można jednak przyporządkować fragmenty biografii, które pozwalają wnioskować o wybranych wymiarach stylu życia pamiętnikarzy.

Przed podjęciem charakterystyki dziewięciu komponentów stylów życia należy poczynić kilka uwag dotyczących społecznych, ekonomicznych oraz politycznych warunków, w jakich autorzy pamiętników tworzyli swoje życiorysy. Rzeczywistość, w jakiej żyli, różniła się bowiem dosyć znacząco od czasów współczesnych. Dlatego poczynione spostrzeżenia i wnioski powinny być relatywizowane. Autorzy, których prace analizuję, rodzili się jeszcze przed pierwszą wojną światową lub nieco później. Zdecydowana większość pochodziła z zaboru pruskiego, ale spotykali się z różnymi wzorami i praktykami kulturowymi, co było wynikiem oddziaływania, petryfikowanego przez ponad sto lat, trzech różnych obszarów wpływów. Zróżnicowanie społeczne Drugiej Rzeczypospolitej pogłębiał fakt, że była ona państwem, w którym około 40% populacji stanowiły mniejszości narodowe. Uderzający w kontekście tego zróżnicowania był stosunek do Żydów. Antysemityzm gospodarczy zaznacza się niemal w każdym z analizowanych pamiętników. Trudno do końca wytłumaczyć, skąd pochodziły te uprzedzenia — czy z dyskursu publicznego, czy jednak z indywidualnych

doświadczeń. Niezależnie od tego obarczanie Żydów winą za wszelkie ekonomiczne niepowodzenia własne oraz całego kraju było powszechne, co bezrobotni wprost artykułowali w swoich życiorysach. Będąc świadomymi sytuacji politycznej Polski, uwarunkowań swojego położenia upatrywali również w oddziaływaniu krajów ościennych — byłych zaborców. Ponieważ cedowanie odpowiedzialności za sytuację Polski i swoją własną na rząd młodego państwa mogło zagrozić poczuciu spójności, poszukiwanie zewnętrznych czynników odciskających piętno na sytuacji ponad sześciuset tysięcy zarejestrowanych bezrobotnych⁶ oraz ich rodzin wydaje się najlepszą, także z osobistego punktu widzenia, strategią konstruowania obrazu otaczającego świata w warunkach panujących w Polsce dwudziestolecia międzywojennego.

Budżet czasu

Kategoria społeczna, którą zamierzam tu opisać, wbrew temu, co można byłoby sądzić, właściwie nie dysponowała czasem wolnym. Z analizowanych materiałów pamiętnikarskich wynika, że budżet czasu bezrobotnych jest niemal całkowicie zagospodarowany. Można na to spojrzeć dwójako — z perspektywy budżetu dobowego oraz życiowego. Ten drugi aspekt jest znacznie bardziej uwydatniony ze względu na charakter opracowań sporządzonych przez bezrobotnych (perspektywa biograficzna). W cyklu dobowym można wyróżnić dwa podtypy budżetu czasu — gdy bezrobotny pozostaje bez pracy oraz gdy znajduje jakieś zajęcie (zazwyczaj dorywcze lub sezonowe). W okresie pracy bezrobotni z jednej strony chcieli, z drugiej musieli pracować przez cały dzień — od świtu aż do nocy. Budżet czasu w cyklu dobowym opierał się wtedy na podziale dychotomicznym — praca oraz odpoczynek (pośiłek i sen), których proporcje zależały od typu podejmowanego zajęcia. W pamiętniku numer 10 Paweł K. pisze o tym aspekcie dziennego funkcjonowania w taki sposób:

„Służba moja zaczynała się o 8-mej z rana, a kończyła się jak Bóg dał, nieraz nawet o godzinie 12-tej w nocy, a za godziny nadliczbowe ma się rozumieć nic nie otrzymałem mimo, że ogłaszano szumnie hasła socjalistyczne o 8-mio godzinnym dniu pracy”⁷.

---

⁶ Według danych *Małego rocznika statystycznego* z 1939 roku opartych na wynikach przeprowadzonego w 1931 roku spisu powszechnego w Polsce — kraju liczącym około 32 milionów — było 603,4 tys. bezrobotnych robotników oraz 78 tys. pracowników umysłowych.

⁷ W cytatach została zachowana oryginalna pisownia oraz interpunkcja.

Dni bez zajęcia dorywczego zazwyczaj przypadały na okres zimowy, który nie został szczegółowo scharakteryzowany. Z pamiętników dowiadujemy się jedynie, że był to czas nastawiony na przetrwanie, a ze względu na brak odpowiedniej odzieży w wielu przypadkach wyjścia z domu czy zamieszkiwanej izby były sporadyczne. W perspektywie całego życia budżet czasu zmieniał się. W okresie dzieciństwa wielu autorów pamiętników oprócz chodzenia do szkoły i przymusowej pomocy w domu lub pracy w prowadzonym przez rodziców gospodarstwie dysponowało czasem „pomiędzy”, który spędzali w zróżnicowany sposób — od odpoczynku przez przygotowanie do szkoły po służbę w kościele. Wraz z dorastaniem coraz więcej czasu pochłaniały praca lub dorywcze zajęcia zarobkowe. Budżet czasu, którym można było zarządzać, zależał od rodzaju wykonywanej pracy. Specyficznym okresem była dla bezrobotnych służba w wojsku, podczas której wykorzystanie czasu regulowały rozkazy oraz sposób funkcjonowania żołnierza w armii.

Praca

Ten wymiar stylu życia bezrobotni czynili osią całej biograficznej narracji. W każdym z analizowanych opisów można odnaleźć dosyć szczegółową charakterystykę prac oraz zajęć, którymi trudnili się autorzy. Życiorysy bezrobotnych można porównać do sinusoidy, która obrazuje następujące po sobie okresy pracy i bezrobocia. Z nostalgią wspomina się prace relatywnie stałe, określając je jako czasy dobrobytu. Przeciwnie opisuje się czasy bezrobocia, podkreślając nędzę i ubóstwo. Wszyscy autorzy pamiętników zaczęli pracę w bardzo wczesnym okresie życia. Pierwsze zajęcia zarobkowe podejmowali zazwyczaj zaraz po ukończeniu szkoły podstawowej (cztero- lub siedmiooddziałowej). Synowie chłopów pomagali w gospodarstwie od najmłodszych lat, gdy mogli już chodzić i wykonywać podstawowe czynności. Szczepan K. od małego „pasał inwentarz”; Józef T. służył do mszy od młodych lat, a za niektóre zajęcia, na przykład niesienie krzyża na pogrzebie, dostawał pieniądze; otrzymywał również napiwki od księży. Systematyczna praca zarobkowa od wczesnych lat (niekiedy od 12–13 roku życia) wynikała z trudnego położenia ekonomicznego rodziny. Autorzy pamiętników podkreślali, że sami „chcieli” pomoc rodzicom. Można jednak przypuszczać, że nie była to kwestia własnej woli, lecz raczej strukturalnej potrzeby.

Pierwsze zajęcia autorzy pamiętników często podejmowali jeszcze pod pewną protekcją — większość uczyła się rzemiosła u mistrza (np. u stolarza, rymarza, fryzjera), który zapewniał im pracę, utrzymanie, a często

również nocleg. Kolejne prace w mniejszym stopniu były źródłem poczucia stabilności. Chwytano się różnych zajęć, jednak żadnej pracy nie udawało się utrzymać dłużej niż trzy do pięciu lat. Trzeba jednak zauważyć, że opisywany przez bezrobotnych okres to czas wielkiego kryzysu, którego oznaką było między innymi olbrzymie bezrobocie.

Dwudziestolecie międzywojenne, zwłaszcza w początkowym okresie, to czasy niestabilne politycznie, niepodległa Polska dopiero się wówczas odradzała i jako młode państwo borykała się z wieloma problemami gospodarczymi. Z uwagi na to nie powinno być zaskoczeniem, że ponad połowa z dwunastu autorów ma w biografii epizod emigracyjny. Wyjeżdżano głównie w górnicze i przemysłowe rejony Francji oraz Niemiec. Zazwyczaj wiązało się to z otrzymaniem dosyć stabilnej pracy, płaca pozwalała na utrzymanie w dobrych (w porównaniu z polskimi) warunkach życiowych, a w okresach kryzysu i bezrobocia była zapewniona opieka społeczna o niespotykanym w Polsce wymiarze. Warto również zauważyć, że polscy bezrobotni nie wiązali się na emigracji z jednym pracodawcą, lecz wielokrotnie zmieniali pracę. Przyjmowało to dwie formy — zmiana pracodawcy w obrębie branży (najczęściej dotyczyło to kopalni) oraz całkowita zmiana branży (np. z kopalni do huty czy zakładu produkcyjnego). Ostatecznie jednak żaden z pamiętnikarzy, mimo dosyć dobrych warunków bytowych, nie zdecydował się pozostać na emigracji (w jednym przypadku nie wpłynęła na to nawet propozycja nadania obywatelstwa). Bezrobotni przejawiali również inicjatywę, na przykład odkupując od likwidowanego zakładu maszyny i zakładając swoje przedsiębiorstwo (Życiorys Pawła K.) czy rozpoczynając handel drożdżami (Życiorys Józefa T.). Każde z tych przedsięwzięć kończyło się fiaskiem.

Konsumpcja dóbr materialnych

W rozumieniu Sicińskiego (1978, s. 15–16) ten komponent stylu życia oprócz postawy wobec dóbr materialnych i ich posiadania obejmuje również konsumpcję żywności. Ten ostatni element poruszę jednak w następnym punkcie.

W pamiętnikach bezrobotnych konsumpcję dóbr materialnych określa niedostatek. Nie zgłaszają oni przy tym silnej potrzeby posiadania czegośkolwiek oprócz odzieży i obuwia. Te dwa elementy były dla bezrobotnego bardzo istotne. Z jednej strony brak odpowiedniego ubioru stanowił czynnik utrudniający staranie się o pracę, z drugiej — był to ważny element stygmatyzujący. Stare, znoszone, czasami poszarpane ubrania to atrybut bezrobotnych, który — jak zaznaczają w pamiętnikach — wyznaczał spo-

sób ich traktowania i postrzegania inaczej niż osoby pracujące. W niektórych opisach zaznacza się, że brak obuwia czy odzieży staje się powodem niewypuszczenia dzieci do szkoły czy na ulicę ze względu na docinki ze strony rówieśników lub osób starszych. Oprócz problemów natury zdrowotnej, jakie może spowodować brak ubrania, opisywane są więc również problemy statusowe związane z wnioskowaniem na podstawie stroju. Kolejnym elementem materialnym ważnym dla autorów pamiętników były meble oraz pościel. W wielu przypadkach bezrobotnych nie było stać na umeblowanie mieszkania — spano na stołach, budowano stołki z dostępnych materiałów. Meble były dobrem „ruchomym” — w okresach lepszego prosperowania nabywano szafy czy inne sprzęty, by następnie sprzedawać je w gorszych okresach. Pościel była eksploatowana aż nic z niej nie zostało:

„Dziura na dziurze, łata na łacie, aż nie można tego już zaszywać, bo za igłą robi się dziura” (Życiorys Floriana J.).

Konsumpcja dóbr materialnych oraz stosunek do posiadania były więc zależne od potrzeb oraz okresu w życiu bezrobotnych. Istniały tu wyraźne priorytety — najważniejsze były „dobra pierwszej potrzeby” (Życiorys Pawła K.).

Na emigracji stosunek do dóbr materialnych był odmienny. Autorzy pamiętników mogli zaspokajać swoje potrzeby podstawowe w zakresie odzieży i obuwia, a także wystroju mieszkania (dotyczyło to zwłaszcza emigrantów we Francji). Zaopatrywali się też w dobra nieco wyższego rzędu, jak radiodbiorniki, rowery, a nawet motocykle (Życiorys Jana M.). Rzeczom tym nie poświęcono jednak w pamiętnikach szczególnej uwagi. Nie podkreślano stanu posiadania ani prestiżu, jaki mógłby być z tym związany.

Praktyki higieniczne i zdrowotne

Niewiele uwagi w pamiętnikach bezrobotnych poświęcono praktykom higienicznym. Nie znaczy to jednak, że nie były one obecne. Autorzy mieli świadomość potrzeby mycia ciała. Zachowanie czystości było bowiem niezbędne, by uniknąć chorób. Niemal wszyscy bezrobotni opisują w swych pamiętnikach doświadczenie choroby — jeśli nie swojej własnej, to przypadki chorób wśród bliskich. Wielu doświadczyło w swojej rodzinie śmierci w wyniku różnych zachorowań, wśród których wymieniano „suchoty” czy problemy z układem krwionośnym. Jak zauważa jeden z pamiętnikarzy:

„U nas bezrobotnych to choroby te powstają z nędzy, brudów, z niedostatku [...]” (Życiorys Szczepana K.).

Zły stan zdrowia zazwyczaj był związany z wcześniej przebytymi, nieuleczonymi chorobami, także z udziałem w wojnach (jeden z autorów zaraził się na froncie tyfusem, inny doznał uszczerbku na układzie nerwowym). Położenie chorych pogarszały wysokie koszty leczenia szpitalnego, na które bezrobotnych nie było stać (cesarskie cięcie oraz pobyt w szpitalu kosztowały 500 złotych, podczas gdy miesięczny dochód bezrobotnego w „lepszych” okresach zarobkowania w tym czasie to około 50 złotych (Życiorys Floriana J.)). Niekiedy opłatę za leczenie uiszczało miasto.

Innym, bodaj najważniejszym czynnikiem, który miał wpływ na stan zdrowia bezrobotnych, był sposób odżywiania. Z opisów wynika, że powszechne wśród bezrobotnych było niedojadanie. Posiłki, po których odchodzili od stołu syci, przypadały albo na okres świąteczny, albo na okres emigracji i dobrych zarobków we Francji czy Niemczech. Przeważnie jednak nawet mimo regularnych posiłków bezrobotni chodzili głodni. Na uwagę zasługuje skład posiłków oraz jakość spożywanych produktów. Podstawą żywienia był chleb — często suchy, bez żadnych dodatków. Bywało, że chleb ten stawał się niezdatny do spożycia — wtedy opalano go w piecu, obdrapywano ze spalenizny i jedzono, dopóki był ciepły i możliwe było jego ugryzienie (Życiorys Brunona S.). Latem korzystano z „darów lasu”. Podstawę diety stanowiły wtedy długo wygotowywane (by pozbyć się trucizny) grzyby, które później doprawiano solą, pieprzem oraz cebulą (często pożyczanymi). W okresach zarobkowych bezrobotni od czasu do czasu kupowali smalec, który opisywany jest jako „rarytas”. U autorów pamiętników widoczna jest świadomość związku między odżywianiem się a ich stanem zdrowia. Podkreślają oni jednocześnie swoją bezsilność w tym zakresie wynikającą z braku pracy, co za tym idzie — pieniędzy.

Uczestnictwo w kulturze

Autorzy nadesłanych na konkurs życiorysów bezrobotnych nie opisują uczestnictwa w kulturze w wąskim jego rozumieniu. Bezrobotni nie chodzili do teatru czy kina:

„O kinie, teatrze, kawiarni czy innych rozrywkach nie mogę nic powiedzieć, do tych, dla braku pieniędzy wogóle nie uczęszczałem” (Życiorys Józefa T.).

Wyjątek stanowiło czytelnictwo — przez trzech pamiętnikarzy książka opisywana jest jako hobby, na które chętnie przeznaczali swój czas. Dotyczyło to jednak głównie okresu młodości (edukacji), a także wczesnej do-

rosłości (gdy pozostawali jeszcze w domu rodzinnym). Z uwagi na bariery finansowe bezrobotnych proponuję w tej analizie za uczestnictwo w kulturze uznać edukację instytucjonalną. Podczas nauki (w szkole niemieckiej czy polskiej) bezrobotni spotykali się z różnymi wytworami kulturowymi, czytali książki, podręczniki, a także uczyli się pisać czy recytować wiersze (jeden z pamiętników cały ma wierszowaną formę!). Ponadto część autorów pamiętników podczas służby wojskowej została oddelegowana do szkół podoficerskich, w których odbierali żołnierskie wykształcenie. Należy jednak zauważyć, że w pamiętnikach można spotkać się z wyrazami ubolewania, że nie istnieją placówki kulturalne, w których bezrobotni mogliby szukać bezpłatnie jakiejś formy „pokrępienia” (Życiorys Pawła K.).

Rekreacja

Czytając pamiętniki bezrobotnych z 1938 roku można odnieść wrażenie, że w tej kategorii społecznej nie występowały zachowania rekreacyjne. Jak już stwierdziłem, budżet czasu zarówno w cyklu dobowym, jak i życiowym był dopięty, nie zostawiał miejsca na rekreację. Jednak — podobnie jak w przypadku uczestnictwa w kulturze — zachowania rekreacyjne występowały, choć w znikomym zakresie. Przypadały głównie na czas pozostawiania pod opieką rodziców w okresie podstawowej edukacji oraz przyuczania do zawodu rzemieślniczego. Były to głównie zabawy z rówieśnikami:

„Tak oto, chodziłem do szkoły, uczyłem się i pracowałem, a we wolnych chwilach bawiłem się z kolegami, to znów robiłem zabawki, a raz nawet rower z drzewa zrobiłem, chociaż dużo z niego pociechy nie miałem, ale zawsze byłem wytrwały i starałem się wykonać jak najdokładniej” (Życiorys Marcina T.).

W lecie formą rekreacji były kąpiele w pobliskich rzekach lub jeziorach. W życiu emigrantów zdarzały się „rekreacyjne” przejażdżki rowerem. W okresie dorosłości główną formą spędzania czasu wolnego było czytelnictwo gazet (np. „Obrona Ludu”) lub książek (głównie historycznych).

Postawy wobec spraw publicznych

Autorzy wszystkich analizowanych pamiętników wyraźnie zaznaczali swoje poglądy ekonomiczne oraz społeczne. Podczas lektury zbioru można odnieść wrażenie, iż swoim życiorysom nadali formę manifestu czy wniosku. Wielokrotnie podkreślali, jak złe jest położenie bezrobotnych, co

w ich przekonaniu wynikało z nieodpowiedniej redystrybucji pracy. Powoływali się przy tym na przykłady pracy na dwóch etatach i pobierania podwójnej zapłaty, a także zatrudniania dobrze, ich zdaniem, prosperujących chłopów na stanowiskach robotniczych. Formułowali przy tym postulaty, których spełnienie mogłoby przyczynić się do spadku bezrobocia w Polsce. Wśród najczęściej wymienianych znalazły się redukcja zatrudnienia dla osób pozostających w związkach lub małżeństwach (pracuje dwoje małżonków, a powinno pracować tylko jedno), a także zakaz pracy dla emerytów, którzy przecież pobierają już swoje świadczenia. Ponadto bezrobotni proponowali, by rząd uruchomił system pożyczek dla małych inicjatyw gospodarczych oraz pobudził gospodarkę uruchamiając dodatkowy kapitał. Obwiniając rząd za sytuację bezrobotnych, autorzy pamiętników wskazywali również na zagrożenie gospodarki ze strony Żydów (antysemityzm gospodarczy).

Niemal wszyscy autorzy pamiętników służyli w polskim wojsku. Służbie towarzyszyło przekonanie o potrzebie utrzymywania silnej armii w obliczu zewnętrznych zagrożeń, na jakie narażone było młode państwo. Świadomi zagrożenia wojną, bezrobotni byli gotowi stanąć do walki, co wielokrotnie deklarowali w swoich pamiętnikach (m.in. Życiorys Józefa J., Życiorys Brunona S.). Na podstawie lektury zbioru można wnioskować, że bezrobotni-autorzy pamiętników mieli dosyć jasno sprecyzowane poglądy ekonomiczne i społeczne. Przejawiali aktywność polityczną i/lub społeczną — popierali strajki bezrobotnych oraz udzielali się społecznie (przynależność do Towarzystwa Uniwersytetu Robotniczego, Polskiego Czerwonego Krzyża, Zjednoczenia Zawodowego Polskiego i in.).

Stosunek do religii

Nawet gdy autorzy nie deklarowali bezpośredniego udziału w nabożeństwach katolickich, w swoich życiorysach używali sformułowań typu „mój Boże”. Wszyscy, niezależnie od tego, czy urodzili się pod zaborami, czy w wolnej Polsce, od najmłodszych lat wychowywani byli w duchu katolickim. Modlitwy w domu oraz sakramentalne obrzędy (ślub kościelny, chrzest dziecka, udział w mszy niedzielnej) były w tamtym okresie ważnym elementem życia bezrobotnych:

„[...] w tym czasie ojciec mój już i nasi starsi bracia byli na froncie, a matka nasza z nami dziewięciorga dziećmi pozostała w domu i często odmawiała z nami modlitwy za naszą nieszczęśliwą ojczyznę, aby Bóg dał zmartwychwstała” (Życiorys Pawła K.).

Religia pojawia się w życiorysach bezrobotnych nie tylko jako element pokrzepienia trwających w znoju życia codziennego („sprawiedliwość jest w niebie i u Boga, a nie u ludzi i na ziemi”; Życiorys Floriana J.), ale również jako drogowskaz moralny, którym kierowano się w działaniu (wyczerpany poszukiwaniem pracy Paweł K. chciał targnąć się swoje życie, ale przedtem, jak zauważa, musiałby zabić żonę i dzieci, więc nie mógł tego zrobić jako katolik). Moralność katolicka była również podstawą do współczucia innym współwyznawcom (np. tym prześladowanym w Związku Radzieckim; Życiorys Szczepana K.), a także decyzji o ubogim życiu zgodnie z prawem, w miejsce posunięcia się do kradzieży.

Relacje międzyludzkie

Kształt i charakter relacji międzyludzkich był zależny od stopnia bliskości między jednostkami. Najczęściej i najdokładniej opisywana forma relacji to stosunki rodzinne. Opisy te zawierały również największy ładunek pozytywnych emocji. Autorzy pamiętników wysoko cenili czas spędzony z rodzicami i rodzeństwem we wczesnym okresie życia. Relacja z najbliższą rodziną stanowiła element nostalgiczny. Mimo trudnej sytuacji troska o drugą osobę stanowiła normę. Dostatnie życie wiódł w dzieciństwie tylko jeden z autorów pamiętników i tylko w tym przypadku został opisany przejaw patologii i pijaństwa, nieobecnych w innych życiorysach. Wraz z wchodzeniem w dorosłość i wychodzeniem z domu najważniejszymi osobami w życiu bezrobotnych stawały się ich żony oraz dzieci. W każdym pamiętniku wyrażona została troska o tych najbliższych. Podkreślana była wartość wspólnego życia i trwania w niekorzystnej sytuacji ekonomicznej. Dzielenie wspólnej niedoli, a także wzajemne wsparcie i próby wyjścia z sytuacji cementowały relacje rodzinne.

Nie znaczy to jednak, że nie pojawiały się konflikty. W opisach nie brakuje kłótni z rodzicami, ale przede wszystkim z teściami (jeden z bezrobotnych pozwał ich do sądu; Życiorys Szczepana K.). Jednak kłótnie oraz potyczki słowne były przede wszystkim cechą relacji sąsiedzkich oraz wynikających ze stosunku pracy czy instytucjonalnych relacji międzyludzkich. To przede wszystkim zatargi z pracodawcą, „nieuczciwą” konkurencją, a także organami migracyjnymi czy przedstawicielami instytucji pomocowych były najczęściej opisywane w tym kontekście. W większości wynikało to z poczucia krzywdy, straty, nierównego traktowania, czyli — według autorów pamiętników — czynników związanych ze statusem bezrobotnego.

*

Przedstawiony opis komponentów stylów życia nie jest wyczerpujący — w życiorysach bezrobotnych poszczególne wątki są charakteryzowane znacznie szerzej. Trudno jednak zbiórczo ująć tak obszerny materiał badawczy.

Podczas lektury życiorysów można zaobserwować dosyć wyraźne analogie do biografii bezrobotnych analizowanych w pracach Hanny Palskiej (2002) czy Elżbiety Tarkowskiej (2000). Okres dzieciństwa traktowany jest z nutą nostalgii, wraca się do niego z przyjemnością. Wynika to z faktu, że wówczas nie trzeba było troszczyć się o swój los. Wraz z dorosłością przychodziły problemy — w tym ten najbardziej dotkliwy, jakim było dla autorów pamiętników bezrobocie. Doświadczali oni deprivacji społecznej (w urzędach, przy dorywczych zajęciach, ze strony sąsiadów), a także deprivacji ekonomicznej (zredukowana dieta, niekiedy głód, brak odzieży). Z uwagi na sytuację życiową autorów analizowanych pamiętników proponowana przez Sicińskiego koncepcja *homo eligens*, człowieka kierującego się wyborem, może wydać się nieadekwatna. Jednak żyjący w warunkach ograniczonych możliwości bezrobotni są tą kategorią społeczną, której „wybór” tym bardziej dotyczy. W życiu codziennym są zmuszeni do „negatywnego wyboru” (Gliński 1983), a więc do podejmowania decyzji dotyczących tego, z czego najpierw należy zrezygnować. Jeśli zazwyczaj mówimy o wyborze jako pewnej formie przywileju, to w ich przypadku wybór stanowi konieczność. Negatywny wybór to podstawa przeżycia w trudnych warunkach. Według typologii stylów życia charakterystycznej dla koncepcji dokonywania wyborów w życiu codziennym style życia bezrobotnych autorów pamiętników należałoby zatem zaklasyfikować do typu pierwszego, który Siciński (1988, s. 57) określa mianem „stylu życia w sytuacji ograniczonych możliwości dokonywania wyborów”. Zawężenie repertuaru alternatyw jest w tym przypadku uwarunkowane głównie ekonomicznie, czego podłożem jest brak pracy i stałego źródła utrzymania.

BIBLIOGRAFIA

- Berzano Luigi, Genova Carlo, 2015, *Lifestyles and Subcultures: History and a New Perspective*, Routledge, New York–London.
- Bourdieu Pierre, 2005, *Dystynkcja. Społeczna krytyka władzy sądzienia*, tłum. Piotr Biłos, Scholar, Warszawa.
- Chaney David, 1996, *Lifestyles*, Routledge, New York–London.
- Giddens Anthony, 2001, *Nowoczesność i tożsamość. "Ja" i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*, tłum. Alina Szulżycka, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Gliński Piotr, 1983, *Orientacja stylu życia na „mieć”. Z badań miejskich stylów życia w Polsce*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 3.
- Palska Hanna, 2002, *Bieda i dostatek. O nowych stylach życia w Polsce końca lat dziewięćdziesiątych*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Siciński Andrzej (red.), 1976, *Styl życia. Koncepcje i propozycje*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Siciński Andrzej (red.), 1978, *Styl życia. Przemiany we współczesnej Polsce*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Siciński Andrzej (red.), 1988, *Style życia w miastach polskich (u progu kryzysu)*, Ossolineum, Wrocław.
- Tarkowska Elżbieta (red.), 2000, *Zrozumieć biednego. O dawnej i obecnej biedzie w Polsce*, Typografia, Warszawa.
- Veblen Thorstein, 1971, *Teoria klasy próżniaczej*, tłum. Janina i Krzysztof Zagórscy, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Weber Max, 2002, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, tłum. Dorota Lachowska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Wnuk-Lipiński Edmund, 1967, „Metoda analizy treści w socjologii amerykańskiej”, OBOP, Warszawa (skrypt powielany).

THE LIFESTYLE OF THE UNEMPLOYED IN THE INTERWAR POLAND:
A DESCRIPTION ON THE BASIS OF MEMOIRS SENT
TO THE “LIVES OF THE UNEMPLOYED” COMPETITION IN 1938

Przemysław Rura
(Adam Mickiewicz University, Poznań)

Abstract

On the basis of memoirs sent to the “Lives of the Unemployed” competition in 1938 the author describes the lifestyles of the unemployed inhabitants of interwar Poland. He uses qualitative textual analysis and Andrzej Siciński’s concept of *homo eligens*. The article is divided into three parts. In the first, the author sets forth the theoretical background and departure point of his analysis. In the second he describes specific components of the lifestyles of the unemployed on the basis of their memoirs. In the third part, he draws conclusions and proposes a classification for the lifestyles of the unemployed in Poland in 1938.

Key words / słowa kluczowe

memoir competitions in Polish sociology / konkursy na pamiętniki w polskiej socjologii, “Lives of the Unemployed” competition of 1938 / „Życiorisy bezrobotnych” z 1938 roku, Andrzej Siciński’s concept of lifestyles / Andrzeja Sicińskiego koncepcja stylów życia, the unemployed in interwar Poland / bezrobotni w międzywojennej Polsce